

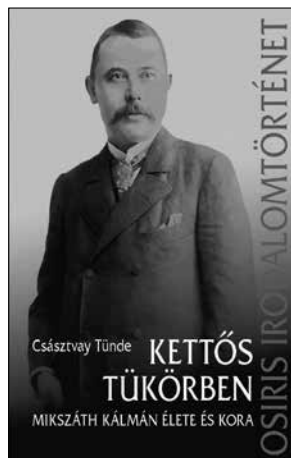
KÉT MIKSZÁTH

Császtvay Tünde: *Kettős tükörben. Mikszáth Kálmán élete és kora*

1

Mikszáth Kálmán életének, munkásságának számos vonatkozását zavarba ejtően meghatározza egyfajta *kettősség*, pontosabban a *kettes szám* mágiája. Mint ismeretes, kétszer házasodott, de ugyanazt a nőt, Mauks Ilonát vette feleségül;¹ irodalmi sikereinek korszaka egyfajta „második pályakezdeként” kanonizálódott az irodalmi emlékezetben, mely két kötethez, az egymástól elválaszthatatlannak érzékelt *Tót atyafiakhoz* és *A jó palócokhoz* kötődik; jó néhány alkotása két történetzsal sajátos interakciójára (például *Beszterce ostroma*, *Szent Péter esernyője*) vagy egyetlen történet kétszeri elmesélésére épül (például *Galamb a kalitkában*); továbbá az életmű számos más problematikája is párhuzamok, relációk mentén bontható ki termékenyen (irodalom és újságírás; vidék és Budapest; novellista és regényíró stb.). A még tovább sorolható kettősségek és relációk sorából Császtvay Tünde egy kifejezetten lényeges, önmagán túlmutató jelentőségű kapcsolódást állított a tavaly ősszel megjelent Mikszáth-biográfiája középpontjába: a Jókai-életrajz és -életmű tükreben megértendő Mikszáth és a kronologikusan elbeszélte Mikszáth-pályakép viszonyát és feszültségét. E rendhagyó vállalás, mely ugyan szokatlan kötet szerkezetet eredményez, egyszerre képes láttatni a prózaírói életmű forrásait és távlatait, illetve őriz valamit Mikszáth prózapoétikájának (s posztmodern újraértésének) ihletéséből is. A következőkben a kötet kontextusának, céljainak és koncepciójának bemutatása, valamint a két (egymástól függetlenül is olvasható) részegység legfontosabb tanulságainak ismertetése nyomán kívánjuk mérlegelni e nagyszabású kísérlet eredményeit.

2

A kötetnek két lényeges kontextusát érdemes említeni. Az egyik egy külső, praktikus tényszerűséggel van kapcsolatban, a másik pedig egy kutatástörténeti összefüggéssel. Nem elhanyagolható körülmény, hogy a szerző megbízást kapott egy recepciótörténeti szövegválogatás összeállítására (ez 2023-

A szerző az MNMCK Petőfi Irodalmi Múzeum Oláh János-ösztöndíjasa.

¹ Erre utal Hajdu Péter Mikszáth-könyvének címadása is: *Csak egyet, de kétszer. A Mikszáth-próza kérdései*. Osiris-POMPEJI, Budapest, 2005.

Osiris Kiadó
Budapest, 2024
402 oldal, 4980 Ft

ban jelent meg)² és egy életrajzi monográfia elkészítésére az Osiris Kiadó irodalomtörténeti könyvsorozata számára. Ily módon az utóbbi, *Kettős tükörben* címmel megjelent munka értékeit, erőnyeit és esetleges hiányait nem lehet függetleníteni azoktól a – vélhetjük, nem mindig kényelmes – kiadói elvárásoktól, melyek általánosságban a könyvsorozat kötetekének, s azon belül a teljes életművekre irányuló szakmunkáknak a célkitűzéseit alakítják. Ennek tudható be a jelen kötetet többé-kevésbé közérthető nyelvezete, a közműveltségi igényekre is figyelő jegyzetapparátus, a nagyon gazdag, tematikusan rendezett bibliográfia és a névmutató, valamint az egész grandiózus vállalkozás életrajz-központúsága.³ Ez utóbbi kihívásra Császtvay két szempontból is rendhagyó megoldást talált. Egyfelől – mint korábban említettük – voltaképp kétszer tekinti át Mikszáth pályaképét, melyből a második elbeszélés valóban eminensen megfelel a tradicionális szerzői biográfia műfaji elvárásainak. Másrészt a kiadó könyvsorozatában egészen egyedülálló módon nem „élete és művei” vagy „élete és költészete” jellegű monográfiát írt, hiszen a cím alatt ez olvasható: *Mikszáth Kálmán élete és kora*. A magyar irodalomtörténet-írás hagyományából emelt tehát ki egy nem magától értetődő – s magában a kötetben is problematizált – biográfia-típust, amely egyszerre kíván jellemezni egy szerzőt korának társadalmi, történelmi, kulturális, politikai, művészeti stb. folyamatai tükrében, valamint e törekvéseket is főszereplővé avatja egy speciális életút tág nézőpontú elemzésével. Persze az alcím főhajtás is egyben: jóllehet itthon az első efféle (félbemaradt) biográfiát irodalomtörténet-írásunk atyja, Toldy Ferenc írta (*Kazinczy Ferenc és kora*, 1859–69), talán a legtöbb olvasónak nem ez a mű, hanem a kötetben külön fejezetben is tárgyalt, máig a legismertebb Jókai-életrajz jut eszébe – Mikszáth Kálmán műve: *Jókai Mór élete és kora* (1907).

A másik lényeges összefüggés, melyet érdemes figyelembe venni a *Kettős tükörben* értékelésekor, a kötet megszületésének eddigéig is egyértelmű *szükségessége*. Arról van szó, hogy a Mikszáth-kutatás – hiába a magyar irodalom egyik legfontosabb kanonikus szerzőjéről van szó – ez idáig nem rendelkezett teljes körű, jól adatolt és megbízható Mikszáth-biográfiával. A szerző életében (Várdai Béla) és halála után (Gyöngyösy László, Rubinyi Mózes) megjelent könyvterjedelmű feldolgozások még helyzetközelből, az életmű múltba záródásának elemi tapasztalata nélkül tárgyalták Mikszáth pályáját, s forrásértékük is jócskán felülbíráható, tekintve, hogy sokszor pontatlan (vagy mára ellenőrizhetetlenné vált) adatokat közöltek.⁴ A 20. század későbbi évtizedeiben mind az ihletett Mikszáth-olvasók (Zsigmond Ferenc, Schöpflin Aladár, Karácsony Sándor), mind a harcosabb (Király István) vagy a szolidabb (Kozma Dezső) marxista monográfusok eltekintettek az átfogó biografikus feldolgozás terheitől – s az sem meglepő, hogy a kilencvenes-kétezres évek elméleti pluralizmusának igézetében született új, máig ható Mikszáth-értelmezések szerzői (Eisemann György, T. Szabó Levente, Hajdu Péter) sem életrajzi keretben gondolkodtak. A hiányosan feldolgozott életutat, a folyóirat-közleményekben, dokumentumgyűjtésekben, levél- és kéziratárak paksamétái közt szerteszét heverő adatokat mindössze két irodalomtörténész, Fábri Anna és Praznovszky Mihály igyekezett valamelyest szintetizálni egy-egy kismonográfia keretében a kétezres évek előtt, ám ezek leginkább a nagyközönségnek szóló igényes kiadványok voltak.

Nehezen túlbecsülhető tehát Császtvay Tünde munkája, aki – tágabb, művelődés- és társadalomtörténeti nézőpontokat is érvényesítve, profi filológusként és sajtótörténész-

² *Mikszáth Kálmán emlékezete*. Császtvay Tünde szerk., Osiris, Budapest, 2023.

³ Erre az előszóban utal is a szerző: „A megadott terjedelmi korlátok miatt és a hangsúlyosan kért életrajzi áttekintés feladata mellett a mikszáthi nagyprózai alkotások részletes elemzése és gazdag értelmezői vizsgálatainak összegzése, összevetése itt nem volt lehetséges [...]” (12.)

⁴ Mindezekről átfogóan lásd Fábri Anna: Mikszáth közelről. In: *Mikszáth Kálmán emlékezete*, i. m., 491–506.

ként – összefogta a Mikszáth-hagyatékot, a regionálisan szórt kutatások eredményeként (foghíjasan) feldolgozott esemény- és élettörténetet, a nyilvános írói pálya médiakörnyezetét, valamint az irodalmi életmű egészét, s mindebből létrehozott egy mostantól alapvetőnek tekinthető, korszerű Mikszáth-biográfiát (a kötet második, a 199. laptól a 367. lapig tartó egységét). Ezt a bőségesen adatolt, s ennek ellenére élvezetes stílusban megírt tözletes életrajzot előzi meg a Jókai-hatás (önmagában is könyvterjedelmű) sokrétű elemzése, mely a Mikszáth-életmű legalapvetőbbnek tekinthető értelmezési keretét kívánja tudatosítani s mélyebben vizsgálni.⁵ Az e koncepcióból született kétféle elbeszélés „nemegyszer egymásnak felelő, egymást magyarázó, egymást (remélhetően) kiteljesítő, de teljességre nem törekvő, mégis Mikszáthhoz közelebb lépő” (12.) ambíciója, nem kétséges, a Mikszáth-irodalom utóbbi harminc évének legnagyobb teljesítményei közé emeli Császtvay munkáját.

3

Mikszáth első, Jókai felől láttatott története a kiegyezés utáni magyar irodalom társadalmi, politikai, gazdasági és eszmetörténeti kontextualizálásával, valamint az irodalmi nemzedékváltás Mikszáth pályáján is meghatározó jelentőségű problémájának tárgyalásával indul. Átfogó képet kap az olvasó a század közepén kidolgozott nép-nemzeti (vagy nemzeti tradicionalista) esztétikai-kritikai paradigma hetvenes években bekövetkező megcsontosodásáról, az azzal szembenálló írói csoportosulások szociológiai háttéréről és esztétikai törekvéseiről, az akadémia (egyoldalú és konzervatív) dotációs rendszeréről, valamint a dualizmus kori sajtópiac működéséről. Noha Mikszáth, mint megtudjuk Császtvay elbeszéléséből, nemzedéki és szemléleti alapon többféle társuláshoz, véd- és dacsövetséghez is tartozott s tartozhatott volna, pályájára a leginkább döntő hatást a század legsikeresebb írójának szerepfölfogása tette. A Jókai Mór által kidolgozott, sikerre vitt – Császtvay kifejezésével – „hármásút-modell”, azaz az *újságíró/szerkesztő, politikus/közéleti ember* és *szépiró* tevékenységi körök egységére épülő értelmiségi pálya vonzotta leginkább Mikszáthot. E Jókai példájából kiinduló, vágyott (s egy nem mindennapi, privilegizált élethelyzet elérését célzó) szerepképzet megnevezése nem véletlenül utal Vörösmarty *Csongor és Tündéjének* jól ismert motívumára, midőn Csongor a hármás úton a Kalmárral, a Fejedelemmel és a Tudóssal találkozik. Mint Császtvay írja, „életpályája választási pontjainál nemegyszer Mikszáth is a pénz, a hatalom vagy a tudás, a tehetség (vagy tágabbra nyitva: az írásművészet) hármásútja előtt állva került sorsdöntő elhatározás elé, s ezeken a pontokon fordult tekintete Jókai felé” (33.). De a szerző arra is utal, hogy ez a mintakövetés erősen reflektált cselekvéseket követelt Mikszáthtól: „nem arról van tehát szó, hogy Mikszáth lemásolni, utánozni igyekezett volna idősebb pályatársa életét és lépéseit, számára Jókai sokkal inkább önmagát viszonyulásra készítő és inspiráló *referenciapont*, a Jókai-viszony évtizedekig valójában a *korhoz* való viszonyának tükré [...]” (35. [kiemelések az eredetiben]).

A fenti alapvetés szellemében követhetjük végig a Jókai–Mikszáth-kapcsolat kalandos alakulását. A Mikszáth kedvenc gyerekkori olvasmányaitól induló történetben szó esik az ellenzéki érzelmű fiatal újságíró Mikszáthnak a *politikus* Jókait mamelukként, a Szabadelvű Párt díszpintyeként láttató bíráló cikkeiről s ezzel egyidejűleg az író Jókai iránti feltétlen rajongásáról (mely a hetvenes évek második felében publikált cikkeit olvasva jól adatolható); Jókai és Mikszáth 1879. június 13-i első (szegedi) találkozásáról; a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által támogatott *Jó könyvek a magyar nép számára* című Révai-könyv-

⁵ Vö. Milbacher Róbert: A Mikszáth-befogadás főbb irányairól. *Tiszatáj*, 2011/11, 80–87.

sorozatban vállalt közös munkálkodásukról, munkakapcsolatukról; a kölcsönös megbecsülés fokozatos kiépüléséről. Mindeközben Császtvay széles kontextust ad a ponyvairodalom korabeli (vitákkal teljes) megítélésének, a könyvsorozat gazdasági háttérének, valamint részletesen elemzi Mikszáth első, hosszabb terjedelmű Jókairól szóló művét, a *Jókai Mór vagy a komáromi fiú, ki a világot hódította meg* (1883) című verses elbeszélést is. (Mikszáth karriertörténetének e szakasza – ha eltekintünk a *Jó könyvek* sorozat összeomlásától s az azt bíráló Gyulai jogos kritikáitól – szinte meseszerűnek tűnik föl: épp az idő tájt nyeri el példaképe, Jókai barátságát, midőn szépirodalmi és újságírói karrierje is felívelésnek indul.) A Jókaiából nemzeti hőst faragó, apologetikus (de Jókai megítélésével kapcsolatos kortársi dilemmákat is fölfedő) *Komáromi fiú* részletes elemzése mellett Császtvay kitér Mikszáth egyéb elszórt, Jókaiával kapcsolatos írásaira s kapcsolatuk egyre szorosabbá válására, illetve külön, hosszú fejezetben tárgyalja Mikszáth Jókai-életrajzát. (Noha a szerző a bevezetőben előzékenyen nem ígér műértelmezéseket, a kötet első egységében mégis előáll két kifejtett interpretáció.) Császtvay körültekintően tisztázza a *Jókai Mór élete és kora* megszületésének kontextusait – Mikszáthnak a Révai Kiadóval kötött megállapodását, melynek az is része volt, hogy a művet egyben kellett megírnia s nem folytatásos közlésben; szóbeli és írásos forrásokra is alapozott adatgyűjtési technikáit; az életrajzírás korabeli műfaji elvárásait és dilemmáit, valamint Mikszáth ezekkel kapcsolatos reflexióit –, majd pedig a mű mértékadó értelmezéseit (T. Szabó Levente, Hermann Zoltán, Margócsy István) is felhasználva bontja ki az 1906 végére elkészült életrajzi regény tétjeit.⁶ Mint a fejezet egy pontján olvashatjuk, művében „Mikszáth [...] ahhoz az európai kulturális paradigmaváltáshoz igazodott, amely a személyiségről, az identitásról, majd – szűkebb térben – a kiemelkedő képességű zseniről való irodalmi gondolkodás gyökeres megváltozását hozta. A mikszáthi értelmezésben is a Jókaira vetített, töredezett darabokból összeálló személyiség-problematika és a hétköznapi hősertelmezés kapott prioritást, jóval hátrébb utasítva mind az adatokkal való foglalatosságot, mind a műelemzéseket. Életrajz- és életrajzi hős-értelmezése pedig tulajdonképpen a kiválasztott személyiség valóságos és akár fikciós elemekkel magyarázott, nagyon progresszív újratelmezése, regénybe írása” (171.). Valamivel később, már a Mikszáth-mű tendenciózus (az adatokat pontatlannak, hiányosnak értékelő, vagy egyenesen plágiumot kiáltó, illetve a műelemzéseket hiányoló) kritikáit is értékelve így fogalmaz: „[Mikszáth művéből] Nem tudunk meg semmit Jókai témaválasztásairól, műveihez felhasznált forrásairól, eszmei gondolatvilágáról, formai választásairól vagy arról, hogyan szemlélte Jókai kora Magyarországot és Európáját, mi volt róla a véleménye. Jókai és mesélőkedve belesimult a nemzeti identitásba, a nemzeti történelembe. Mikszáthot ugyanis sokkal inkább az emberi tényezők, Jókai alakjának személyes vonásai, a Jókai-jelenség, valamint az írófejedelemség pozíciója és társadalmi-közéleti-irodalmi közegben való mozgása érdekelték, míg az olvasó nem tud szabadulni attól az érzéstől, hogy az írófejedelmi utódlásra bejelentkező Mikszáth szeretetteljes, de mégis egyfajta leszámolása és végérvényes írói önállósodásának deklarációja zajlott le” (179. [kiemelés az eredetiben]).

Nem túlmagyarázva a fentieket: látnunk kell, hogy Mikszáth Jókaiával való „leszámolása” az irodalmi apagyilkosságoknak nem abba a hagyományába illeszkedik, amelyre Petőfi szolgáltatott példát Vörösmartyval kapcsolatban („Nem én tépem le homlokodról, / Magad téped le a babért.”), vagy amit Móricz Zsigmond követett el éppen őrajta 1910-es nekrológiájával – törekvése sokkal inkább a Balassit égbe emelő tudós költő, Rimay János eljárásával rokon, aki a költőelőd szoborrá avatásán, retorikus múltba zárásán keresztül

⁶ A *Jókai Mór élete és koráról* szóló gazdag elemzés eredetiségét mutatja, hogy Császtvay az életrajzírás korabeli dilemmáiról gondolkodva Ernest Renan 1864-ben megjelent (s magyarra már 1870-ben lefordított) *Jézus élete* című, európai szintű botrányt kavart könyvét is beemeli.

teremtette meg önnön alkotói portréját.⁷ Akárhogy is, Mikszáth projektje, noha eredményeit csupán pár évig élvezhette, hosszú távon sikeres volt. Mint a kötet első egységének utolsó lapjain olvashatjuk, az 1910 májusában rendezett országos Mikszáth-ünnepségekkel, írói pályájának fél évszázados jubileumával egyértelművé vált, hogy Mikszáth az új írófejedelem. Már 1908-ban megkapta az MTA nagyjutalmát széptudományi kategóriában, 1910. május 14-én pedig Ferenc József császár és király, valamint gróf Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök kézjegyével hitelesítve a Szent István-rend kiskeresztjét. „Mikszáth minden elismerést megkapott, amit egykor Jókai. Azokat a kitüntetések és érdemrendeket is, amelyekért egykoron annyira kárhóztatta őt. Az írófejedelem az utolsó cseppjét is kiélvezte az írófejedelmi tisztségnek. Pontosan még tizenkét napig. 1910. május 28-án Mikszáth Kálmán váratlanul elhunyt” (196.).

Itt ér véget az első Mikszáth története.

4

A Jókai–Mikszáth-párhuzamot vizsgáló első nagy egység számos alapvető tanulsággal szolgál nemcsak a szóban forgó két prózaírói életmű értelmezésére nézvést, hanem a korszak politikai, irodalmi és sajtóéletének átfogó tanulmányozása szempontjából is. Mégis sokkal izgalmasabb történet az immár a maga jogán előálló Mikszáthé, a születéstől a halálig tartó élet- és karrierút elbeszélése – s e perspektíva és lépték mutatja föl látványosabban a szerző elmélyült, szerteágazó kutatásainak nélkülözhetetlenségét, szintetizáló igényét.

A második elbeszélés Mikszáth 1881-ban keletkezett (a PIM Kézirattárában található) önéletrajzi töredékéből indul ki – egy olyan kuriózumértékű, a saját írói krédót a legnagyobb sikerek küszöbén értelmező dokumentumból, melyhez hasonlót nehéz találni a Mikszáth-filológiában. Az eredendően Törs Kálmánnak küldött (a *Vasárnapi Újság*ba írandó Mikszáth-portré alapjául szolgáló) töredékes szöveg – melyben Jókai neve kétszer is fölbukkan – visszaigazolja a korábbi 200 oldalon fejtegetett Jókai–Mikszáth-kapcsolat tárgyalásának relevanciáját. „Mikszáth, az író, aki jóformán soha nem tárulkozott ki a nyilvánosság előtt, sőt, hőseibe, szépirodalmi műveibe tipikusan még rejtett áttételekkel sem nagyon írta bele önnön személyét, Jókai fénytörésében valójában a mikszáthi énkép-változásáról beszélt. Itt azonban saját maga szólalt meg önmagáról.” (201.) Császtvay ezt követően a Mikszáth-életrajz és -filológia rejtekeibe vezet be; gazdag forrásbázist mozgatva vázolja a Mikszáth család nógrádi mikroközegét, tisztázza az író születési idejét és az apai ág Mikszáth által előszeretettel legendásított (valójában nem létező) nemességének kérdését, s betekintést kaphatunk az eleinte csapnivaló tanulmányi eredményeket produkáló Kálmánka rimaszombati diákéveibe, ahol néhány tantárgyból (például magyarból) fokozatosan javuló érdemjegyeket hozván, elérhető céllá formálódott számára az ügyvédi pálya lehetősége. Visszaemlékezések, dokumentumközlések sokaságának segítségével jellemzi a rimaszombati és selmecbányai gimnáziumban zajló önképzőkori életet, Mikszáth korai irodalmi és közéleti ambícióit is; mint a kötet egy pontján megtudhatjuk, Mikszáth a selmecbányai evangélikus gimnázium önképzőkörében is feltűnő jelenség volt, szóban előadott humoreszkjeivel szép sikereket aratott, egy ideig a képzőtársaság al- és főjegyzője is volt, míg annak rendje és módja szerint ki nem zárták a közösségből. (Többek között azért, mert társai magyardolgozatait is ő írta meg, időnként megtréfálva őket, s egy alka-

⁷ Móriczsal szemben jól láthatóan ez utóbbi utat követte Herczeg Ferenc a mikszáthi szerep talán túllontúl is ambiciózus folytatójaként. Lásd Herczeg Ferenc: Mikszáth-émlékeszéd [1928]. In: *Mikszáth Kálmán emlékezete*, i. m., 196–208.

lommal többedmagával verekedésbe torkolló ribilliót rendezett társai között.) Ezt követi – hasonló forrásgazdagsággal – a végül diplomára sosem váltott pesti jogi stúdiumok, a leendő após, Mauks Mátyás kegyéből megkapott (nem hivatalos) balassagyarmati esküdti állás, a meghíúsult nógrádi aljegyzői kinevezés tárgyalása, a Mauks Ilonához fűződő viszony szorosabbá válásával a háttérben.⁸ A szerző már itt rekonstruál egy határpontot – nevezetesen a nógrádi közigazgatás és politika világában való egzisztenciateremtés el lehetetlenülését, az úgynevezett „Jeszenszky-ügyet” –, amely alapvetően határozhatta meg az ekkor már gyakran publikáló, önérzetes (és éppenséggel szerelmes) Mikszáth későbbi életútját.⁹ Mikszáthnak „azzal kellett számot vetnie, hogy erre a mások által irányított, sokszor kicsinyes és őszintétlen, ráadásul csak külső rásegítésekkel elérhető eredményeket adó, kiszámítható és unalmas – igaz, biztos egzisztenciát nyújtó – pályáivet ígérő útra lép-e, avagy nagyon más irányba indul. A közigazgatási feladatok, a vármegyei életben való munka ráadásul [...] állandó politikai, személyi összeütközéseket, kompromisszumokat tartogatott, aláásva bármiféle személyi autonómiát. És valószínűleg a nem igazán megterhelő, de mégis napi hivatali munka is nyomasztotta” (232.). Az újságírói ambíciók, a korai publikálási gyakorlat, az eleinte otthont adó nógrádi társasági élet és kapcsolatrendszer, a Pestre költözés vágya, majd megvalósítása, a fővárosi nyomorgás közelképei mellett külön említést érdemel a Mauks Ilonával való szerelem és (két) házasság lebilincselő, ám nehezen fölfogható családi tragédiák sokaságával tarkított története, melyet Császtvay különös érzékenységgel tár föl. Mikszáth és felesége (a korai években gyakran egészen szélsőséges hangvételű) levelezését, illetve a fővárosba költözés előtti helyzetüket jellemezve írja:

A Mikszáth–Mauks Ilona levelezés – ha irodalmi műalkotás lenne – nem szép, romantikus regénybe illő szavakból építkezve egy olyan kapcsolatot ábrázolna, mely tele van belső bizonytalansággal, lemondással, ígéretekkal és meg nem valósított vágyakkal, kétségekkel, szenvedésekkel, mégis két ember valami atavisztikus ösztökészkodását mutatja. Állandó érzelmi hullámvasút, fizikai és lelki gyötrelmekkel. A romantikus szerelmi amplitúdók helyett azonban sokszor napi gondokba ütköznek vagy fájdalmas gesztusok, tragédiák következnek. A leendő férj egy jó ideig nem tudja, ez-e az igazi szerelem, hisz egészen más, mint a korábbi szívdobbanásai, kétségei vannak és átlátszó kibúvókat és kifogásokat keres, folyton magyarázkodik és tolja maga előtt a döntést. A leendő feleség nyugodt és kiszámítható, nem magasra törő vidéki életet akar, nem vonzza a fényes és fővárosi lét, mégis csökönnyösen kitart választottja mellett, és belevág ebbe a teljesen kiszámíthatatlan kalandba. Tulajdonképpen egy rendkívül modern, belső viaskodásokkal teli [...] szerelemről szólunk Mikszáth levelei, a korban rendszerint nem ilyen szerelmes levelek születtek. Mindennapi, romantika nélküli, modern párkapcsolat – némi anakronizmussal. (243.)

Mint ismeretes, Mikszáth utóbb, pályája felívelő szakaszában újra elvette s módba helyezte Mauks Ilonát, aki 1874 folyamán elköltözött tőle, s 1878-ban törvényesen is elváltak – a

⁸ Érdemes utalni rá, hogy Császtvay, amikor csak lehetséges, szembesíti a forrásértékkel bíró pozitív adatokat Mikszáthné 1922-ben közreadott visszaemlékezéseinek szövegével.

⁹ 1872 tavaszán megüresedett a Nógrád megyei aljegyzői állás, melyre Mikszáth is beadta a pályázatát, s noha az őt személyesen ismerő ellenfél, Jeszenszky József végül visszalépett a pályázástól, a szavazáson őt választották meg közfelkiáltással, míg Mikszáthot „tiszteletlenül” vármegyei aljegyzőnek kiáltották ki, ám ő ezzel nem kívánt élni.

levelezés tanúsága szerint azonban Mikszáth érzelmi közléseinek sajátos hangvétele a későbbiekben sem változott.

A kronologikus, életrajzi bemutatást időlegesen fölfüggesztve érdemes utalni azokra az éles szemű megfigyelésekre is, melyeket Császtvay Mikszáth személyes alkatával, mintakövetéseivel és -elutasításaival, pillanatnyi döntéseivel, választásaival kapcsolatban tesz az irodalmi életmű összefüggésében. A fenti idézet folytatásaként például a következőket olvashatjuk: „Nagyon óvatosan kell azonban Mikszáth fiatalkori megnyilvánulásait, lépéseit, mondatait, jellemét minősíteni, hiszen gyakran pillanatokon belül fordul a helyzet, és egy egészen más arc néz ránk, vagy egy radikálisan máshogyan értelmezhető szituációban és reakcióban látjuk. Ez a magánéleti attitűd pedig az alkotóművészetének is meghatározó jellegzetessége. [...] bármikor felkészülhetünk a hirtelen nézőpontváltásokra, váratlanul más megvilágítás esik egy-egy részletre, csak egyes darabkákból rakható össze egy történetrész, de arról is kiderülhet, hogy az másképp is rendezhető [...]. Mindez egyrészt töredezettség-élményt teremt, másrészt átírja, relativizálja a korábbi értelmezésünket” (243–244.). Ehhez még azt tehetjük hozzá, hogy Mikszáth „személyiség- és habitusjegyei” íásaiban jellemzően nem önéletrajzi vonásokkal megalkotott szereplők képében bukkannak föl, sokkal inkább a szerző által jól ismert szituációkban, társas viszonylatokban. Mindezt jól példázza, hogy a Császtvay által is bőségesen idézett levelezés azon részletei, melyekben az 1872-ben és '73-ban időlegesen Pesten tartózkodó Mikszáth Mauks Ilonát tudósítja a fővárosi viszonyokról, sok vonásukban hasonlítanak az 1893 szeptembere és decembere között publikált humoros Katángthy-levelekre.

Az ezt követő, szintén érdekesítő oldalak a dualizmus kori (fővárosi) sajtóvilág korábban nagy vonalakban fölsciccelt viszonyainak hús-vér valóságát Mikszáth egzisztenciakeresésére vetítve részletezik tovább, láthatóvá téve azt a minimálisnál többnek mondható, de legfeljebb az értelmiségi vegetálás állapotával kecsegtető kapcsolatrendszert, mely Mikszáthot Budapesten körülvette, s amelyet ő maga is igyekezett tovább építeni. Császtvay részletesen tárgyalja azokat a témákat, közéleti-politikai eseményeket és kérdéseket (például a szerzői jog és az újságírás/-szerkesztés finanszírozásának kérdését), melyekkel kapcsolatban Mikszáth, mint már nem teljesen ismeretlen publicista, föl szólalt, valamint láthatóvá teszi azt a folyamatot, miképp vezetett számára az út a pénzért vállalt (Kecskeméthy Aurél-típusú) „fény- és árnyképektől” az egyéni műfaji újításig, a semmivel össze nem téveszthető mikszáthi karcolatig. Mint a kötet egy korábbi pontján is történik rá utalás, a Mikszáth-életrajz utolsó valóban izgalmas szakasza a Szegedre költözés. A Borostyáni Nándor közbenjárásával 1878 nyarán az ellenzéki *Szegedi Napló* munkatársává váló Mikszáth a *profi* újságíróvá válást, az 1879-es árvízről szóló tudósításai és könyve (a még álneven publikált *Szeged pusztulása*, 1879) révén az országos ismertséget, s nem utolsósorban a Jókaiival való megismerkedést köszönhette Szegednek. A szerző e fejezetben kerít sort a Mikszáth-életműben elválaszthatatlan irodalmi és publicisztikai korpusz (kritikai kiadásban is kiütköző) műfaji és filológiai problémáinak taglalására, átvezetve az 1881 elején Pestre visszaköltöző, s rövidesen a *Pesti Hírlaphoz* szegődő Mikszáth sikerkorszakába. Itt a kötet első felében fölvezetett „hármasszűz-modell” mikszáthi megvalósításának lépéseit követhetjük nyomon: a lankadatlan és a közélet alakulására jó reflexekkel reagáló újságírói munkát, a parlamenti karcolatok műfaji innovációját, Mikszáth képviselővé választását (1887), illetve a lapalapítás és -szerkesztés Jókai-modellből levezetett vágyát, mely végül Mikszáth számára kínos bukással végződött a rövid életű *Országos Hírlappal* (1897–99). Ezt követi – a hármasszűz utolsóként hagyott terepneként – az „irodalmi mező”, Mikszáth szépírói pályájának második, ismertebb szakasza. A kötet második nagy egységének ez a része a kronologikus életrajzi elbeszélésből – szükségszerűen – az életmű ismertebb darabjainak rövid bemutatásába csap át; míg a

palóc tematikájú kötetek szerkezetét, társadalmi-politikai kontextusait és poétikai eljárásait viszonylag részletesen elemzi a szerző, a rendkívül gazdag novellisztikát, illetve a nagyközönség által is jobban ismert hosszabb elbeszéléseket, kisregényeket és a három utolsó nagyregényt (*Különös házasság*, *Nosztly fiú*, *Fekete város*) már csak a bevett, konszenzuális szakirodalmi álláspontok föl-villantásával jellemzi. Az utolsó fejezet értelmezési javaslata Mikszáth modernitásélményének a Budapest-tapasztalatban való megragadását hangsúlyozza, az utolsó lapokon pedig Mikszáth korai, jól ismert, bevált olvasója, Schöpflin Aladár szavai mellett ama nevezetes hév-utazás is megemlíttetik, mely egyszerűs mind Mikszáth „revelatív rehabilitációját is meghozta” az 1970-es, ’80-as években (367.).

Itt végződik a második Mikszáth története.

5

Császtyay Tünde könyvének igazi érdemeit – a fentiekén túlmenően – abban jelölhetjük meg, hogy tudatosította a Mikszáth-életmű, -értelmezéstörténet és -filológia eredményeit, hiányait és jövőbeni kihívásait:¹⁰ felhívva a figyelmet többek között a Jókai-hatás és -kapcsolattörténet fontosságára, az újságírói és szépírói életmű elválaszthatatlanságára, az életrajzi, eseménytörténeti kutatások hézagaira és regionális (nógrádi, szegedi) szórtságára, illetve a kritikai kiadás fölülbírálható koncepciójára s folytatásának lehetőségeire. Mindezt bőséges forrásbázison, kontextualizáló és műértelmező betétekkel, életrajzi keretben elvégezve. Épp emiatt vállalkozása nem nélkülözhetette a kockázatokat, s a megvalósítás mikéntjével kapcsolatos kételyeket. A magam részéről e helyütt a kötet két problematikusnak tűnő vonására utalnék – egyik megjegyzésem tartalmi jellegű, a másik pedig a kötet szerkezetét (s tágabban a könyvsorozat koncepcióját) érinti.

A Mikszáth- és Jókai-életmű vonatkozásában nincs lényegi vitám a szerzővel. Amit a kötetben, ha nem is meglepőnek, de sajátosnak véltem, az Gyulai Pál kritikusai portréjának körvonalazása. Császtyay könyvében Gyulai leginkább mint „irodalompolitikus”, az irodalmi életet az Akadémia, a Kisfaludy Társaság berkeiben, a pesti egyetem katedrájáról, a *Budapesti Szemle*, az Athenaeum és a Franklin Társulat vezető szerkesztőjeként, irodalmi pályázatok bírálójaként a hagyományos, nem piaci alapú támogatási rendszert is uraló kritikus tűnik föl. Mindennek legrészletesebb kifejtésére a 17–23. és a 42–49. oldalakon kerül sor, ahol is élénk rajzát kapjuk a Gyulai által birtokolt kapcsolati, szimbolikus tőkének s támogatási lehetőségeknek, az akadémia „ódon” konzervativizmusának és az Arany János neve mögött fölvonuló nép-nemzeti irány századvégi kifulladásának. Ami zavaró volt a könyvet olvasva, hogy a későbbi – meglehetősen sűrű – Gyulai- említések egy némelyikében már hiányzik ez a fajta széles körű perspektíva, Gyulait némileg démonizálva látjuk (ilyenkor a szerző szóhasználatát talán nem is a kritikusnak sokszor nekitámadó fiatal Mikszáth, inkább a költői önbecsülésében még inkább sértett Reviczky Gyula és az újromantikus költők ellenszenve uralja, példaképp: „hiperkritikus Budapesti Szemle” [81.], „Gyulai-klán” [291.]), s a legtöbb esetben hiányzik az alapvető kontextus, annak tisztázása, hogy ezúttal Gyulai épp mint csőlátó (vagy azzá lett) kritikus, mint diszkriminatív irodalmi intézmény, egy hatalmas bünszervezet irányítója vagy szimplán mint rosszindulatú fráter értelmeződik antihősként. Amilyen árnyalt képet alkot Császtyay Jókairól és Mikszáthról, kettejük kapcsolatának változásáról, úgy érdemes lett volna bővebben kifejteni, miképp változott a Gyulaival kapcsolatos Mikszáth-írások hangneme azáltal,

¹⁰ Voltaképp a recepciótörténeti összefoglalás tanulmányértékű bevezetője is már erre tett kísérletet. Császtyay Tünde: Előszó. Mikszáth Kálmán fogadtatástörténete. In: *Mikszáth Kálmán emlékezete*, i. m., 9–32.

hogy Mikszáth beérkezett íróvá lett (Mikszáth 1893-as *Mikor a hóhért akasztják* című pompás Gyulai-kritikájában vagy épp a Katángy szájába adott 1894-es Almanach-előszóban csakugyan több a „gyilkos kritika” [288.], mint az élcelődés, tóditás?). Illetve arra is, hogy Gyulai és Péterfy Jenő kritikáiból, reflexióiból (vagy épp reflexióik hiányából) milyen távlatosabb következtetéseket vonhatunk le a Mikszáth-próza vonatkozásában azon túlmenően, hogy nem illettek bele a „nép-nemzeti” paradigmába (s *vice versa* a népiesség-paradigma problémáit is jobban megvilágíthatja egy ilyen nézőpont). Nincs kétség, a szerzőnek ennél jóval árnyaltabb képe van Gyulai Pál személyéről és munkásságáról – korábban tanulmánykötetet is szerkesztett róla –,¹¹ ám mindez a Mikszáth-biográfiában csak részben mutatkozik meg.

A legnagyobb problémát azonban a kötet jegyzetelési koncepciója és technikája okozta az olvasás során. Először is: a kötet irodalomjegyzéke nem azonos a hivatkozott irodalommal, hanem a korábbi *Mikszáth Kálmán emlékezete* című szövegválogatás bibliográfiáját közli újra, még jobban specifikálva a forrásokat. Érzésem szerint erre nem lett volna szükség, hiszen korábban már megjelent, de persze azt is számításba kell venni, hogy lesz, aki nem együtt forgatja a két kötetet. A másik baj, hogy a jegyzetek – a fentiekből következő módon – nem a bibliográfiában szereplő tételekre utaló rövidítések, hanem teljes címleírások, amiket több előfordulás esetén rövidít a szerző (a „továbbiakban: XY” módszerrel). Ez az eljárás tökéletesen működhet egy kevés hivatkozást tartalmazó kötetben, ám egy ekkora forrásbázissal dolgozó, mintegy 400 oldalas könyv esetében már viszonylag az elején követhetlenné teszi az utalásrendszert s nehézzé a jegyzetekben való tájékozódást. (Minden bizonnyal ezzel a szerkesztők is így lehettek, mert a teljes címleírással és csak rövidítéssel jelölt hivatkozások rendszere sem következtes.)

Ezt a nehézséget tetézi az eltérő funkciójú lábjegyzetek sokasága. A hosszú lábjegyzetek barátjának gondolom magam, de ebben az esetben már engem is zavartak a szövegtükrök felborult arányai – pusztán azáltal, hogy (első vagy egyetlen előfordulásakor) teljes címleírások szerepelnek, szükségszerűen megnő a jegyzetek által elfoglalt hely, ezt azonban tovább szélesíti a lábjegyzetekbe ékelt hosszadalmas reflexiók és idézetek térigénye. Császtvay jegyzeti sokfélék: a legritkább esetben szerepelnek pusztán címleírások vagy rövidítések – rendszerint kiegészítő információk sokasága tarkítja az oldalak lénia alatti részét. Ezek közül a legfontosabbak a különféle irodalmi és sajtópolémiaikhoz, diskurzusokhoz kapcsolt kontextualizáló, eseménytörténeti jellegű megjegyzések, amelyek jól mutatják a szerző elmélyültségét a feltárt forrásokban és a korszak művelődéstörténetében – ezek nélkül a Mikszáth-életrajz csakugyan kevesebb lenne. Ugyanígy nem vetném tűzbe a különféle, ma már nem használatos korfestő kifejezések rövid magyarázatát, ezek is segítik az olvasót. Ami azonban indokolatlan, az egyfelől a lábjegyzetek emelt terjedelmes idézetek sokasága (melyek egy része bizton szerepelhetne a főszövegben is, más esetekben egy az egyben elhagyható volna), másfelől a korszak szereplőiről (s ritkábban intézményeiről) szóló, nem mindig rövid szócikkszerű összefoglalók. Ez utóbbi megoldás komoly kérdéseket vet föl. A lábjegyzetekbe bujtatott annotációk esetében még csak nem is a következetesség kételyei a leglényegesebbek (például hányadik előfordulásnál kell megjegyzetelni Komjáthy Jenőt vagy Rudnyánszky Gyulát?), hanem az ismertetett és az említetlenül hagyott szerzők, intézetek közötti döntés. Meg kell-e jegyzetelni a Petőfi Társaságot, Gyulai Pált, Beóthy Zsoltot és Kiss Józsefet egy Jókairól és Mikszáthról szóló szakkönyvben? Avagy mindenképp lábjegyzetet/szócikket érdemelnek-e a 19. század utolsó évtizedeinek másodrangú és/vagy elfeledett írástudói, politikusai, közéleti figurái?

¹¹ (B)irodalom. Gyulai Pál az irodalom élén. Ajkay Alinka – Császtvay Tünde szerk., Reciti, Budapest, 2018.

A fentiekre nincs egyértelmű válasz, inkább csak azt érdemes rögzíteni, hogy a kötetbeli megvalósítás – melyben alighanem a szerző és a kiadó közötti kompromisszumok is szerepet játszottak – leginkább túlzásúfoltságot eredményez. Minderre azért volt szükséges néhány bekezdést pazarolni, mert azt mutatja, hogy a kötet talán túl sok olvasói igénynek (életrajzkedvelők, egyetemisták, szakmai közeg, nagyközönség), túl sok kulturális funkciónak kívánt egyszerre megfelelni, s ez némileg szétfeszítette a koncepció kereteit, az adatbőség zavarát keltve az olvasóban. Mindez talán reflexióértékkel bír a kiadó számára is az irodalomtörténeti könyvsorozat koncepciójának továbbvitelében.

6

Császtvay Tünde kötetéről is elmondható az, amit a *Budapesti Szemle* kritikusa fogalmaz meg bírálatában Mikszáth *Jókai Mór élete és kora* című kötetéről: a mű inkább szól Jókai koráról, mint munkásságáról; *k. f.*, az álneves szerző mindezt lesújtó bírálatának érvelésébe építve fogalmazza meg – részemről ez azonban méltatás. Ugyanis a Mikszáth-kutatásnak éppen erre a széles kitekintésű, kontextualista szemléletű kor- és életrajzra volt szüksége évtizedek óta. A *Kettős tükörben* című kötet a Mikszáth-életmű eddigénél sokkal tisztább fölmérésének feltételeit teremtette meg, valamint – különösen a publicisztikai korpusz, a karcolatok, az 1910-es Mikszáth-ünnepségek gazdasági-jogi háttere és a mikszáthi modernitáskép vonatkozásában – legalább egy újabb monográfiát ígér a szerzőtől.